

*‘Ten dienste van ons geslacht’
familiearchieven als erfgoed in Florence, Engeland
en de Republiek, van renaissance tot Gouden Eeuw¹*

Eric Ketelaar

Summary

In Renaissance Florence, early modern England, and the Netherlands during the Golden Age the “genealogical gaze” transfigured family archives into a cultural patrimony to be preserved, expanded and transferred to future generations. Descendants, by appropriating the object of that genealogical gaze, embraced the values and modalities of the “paradigm of patrimoine”. Eric Ketelaar provides us with a European context for the important family archives Van Eysinga-Vegilin van Claerbergen.

Gearfetting

Yn it Florence fan 'e renêssânse, yn it ier-moderne Ingelân en yn 'e Republyk waarden de famylje-argiven mei in 'genealogysk each' besjoen en dêrtroch transformearre ta erfgoed dat trochjûn wurde moast oan takomstige generaasjes. Sa krigen de argiven in nije status en in nije wearde yn dat 'erfgoedparadigma'. Eric Ketelaar jout in Europeeske kontekst oan 'e wichtige famylje-argiven Van Eysinga-Vegilin van Claerbergen.

Inleiding

Vormen en bewaren geschiedt altijd met het oog op later: morgen, overmorgen, volgend jaar. Maar dat is nog iets anders dan de idee dat het archief cultureel erfgoed is dat aan volgende generaties wordt nagelaten en door hen gekoesterd. De term cultureel erfgoed komt pas in de negentiende eeuw in gebruik. Maar al eerder kunnen we een besef van cultureel erfgoed vaststellen, een “erfgoedparadigma”. Die term is geïntroduceerd door Jean-Michel Leniaud, professor aan de Franse École nationale des chartes en de École du Louvre. Belangrijk in dit erfgoedpara-

1 Dit artikel is een bewerking van een artikel dat in 2009 werd gepubliceerd als Eric Ketelaar, ‘The genealogical gaze: Family identities and family archives in the fourteenth to seventeenth centuries’, *Libraries and the cultural record* 44/1 (2009) pp. 9-28. Zie ook daar voor het uitvoerige notenapparaat.

digma zijn de drijfveren en de redengeving, de motivatie en motivering, om het verleden te accepteren of juist te verwerpen. Erfgoed behoeft een erfflater, maar ook een erfgenaam die het erfgoed en de eraan verbonden voorwaarden aanvaardt. In de huidige tijd spelen daarbij vooral de “médiateurs” - erfgoedprofessionals - een rol, maar dat was vroeger anders. We moeten ook letten op de modaliteiten en de middelen waarmee in het verleden erfgoed werd bewaard en doorgegeven en met de samenleving werd gedeeld.

Vele schrijvers - vroeger en tegenwoordig - behandelen de archieven van de stad of van de natie als cultureel erfgoed. Ik richt mij hier op de familie als een gemeenschap waarin identiteiten en archieven worden gevormd. Nuttig daarbij is het concept van de “historical gaze”, de historische blik die, door interactie met het object, dat tot monument maakt. Mijn stelling is dat vanaf de veertiende eeuw de “genealogische blik” het familiearchief transfigureerde in een cultureel erfgoed, waard en waardig om bewaard, uitgebreid en aan volgende generaties doorgegeven te worden. Ik moet me hier beperken tot Florence, Engeland en ons land en kan bovendien slechts een greep doen uit het omvangrijke bronnenmateriaal.

Florence

Voor de veertiende- en vijftiende-eeuwse Florentijnse kooplieden was boekhouding vooral een *memorandum*: rekening doen was *farà memoria*. In die boekhouding worden ook *memoranda* uit de geschiedenis van het geslacht en van de stad genoteerd. Deze aantekeningen (*ricordi* = ik herinner mij) groeien uit tot een specifiek genre, de *ricordanze*, bestemd a *perpetua memoria de' miei discendenti*, ter eeuwige gedachtenis voor mijn nakomelingen.

Op 13 april 1508 begon Francesco Guicciardini zijn *ricordanze*, na aanroeping van de Heilige Maagd, Jan de Doper, Franciscus en Thomas van Aquino, met neer te schrijven dat hij het register was begonnen om *farà conto di alchune cose appartenente a me* (“rekenschap af te leggen van enkele zaken die mij toebehoren”). Later corrigeerde hij het woord *conto* in *memoria*, kennelijk omdat wat Guicciardini begon als *fara conto* zich ontwikkeld had tot *fare memoria*. Het boek heeft twee secties, een voor de boekhouding, de ander voor *memoranda*. Het daaropvolgende deel, begonnen in 1527, kreeg van Guicciardini de titel *Debitori e Creditori*, maar hij noteerde dat hij daarvan de bladzijden 3 tot 150 reserveerde voor *Debitori e Creditori* en vanaf bladzij 150 voor *Ricordanze*.

In bijna iedere Florentijnse familie werden *ricordanze* bijgehouden, vaak gedurende vele generaties. De *ricordanze* zijn een uiting van de “genealogische blik”: ze besteden veel aandacht aan de familiegeschiedenis,

met genealogische overzichten, waarin de door familieleden beklede burgerlijke en kerkelijke functies staan aangetekend. Deelname aan het politieke leven van Florence hing af van de bloed- en aanverwantschap van de leden van een *casata* of *consorteria*, personen van één stamreeks. De *ricordanze* werden met zorg op een speciale plek in huis bewaard. Er werd waarschijnlijk uit voorgelezen. Soms werden kopieën voor andere takken van de familiekring gemaakt of uitgeleend. Het waren *libri di famiglia* die niet alleen de familie thuis hielpen zich te identificeren met het bredere familieverband, maar ook de gemeenschappelijke tradities van verwante huishoudingen vestigden en onderhielden. Dat zette zich voort, omdat de nakomelingen de *ricordanze* bleven gebruiken en aanvullen, soms eeuwenlang.

De *ricordanze* maakten deel uit van een systeem waartoe ook andere documentaire genres behoorden: *prioristi* (lijsten van familieleden die het ambt van *Prior* hadden bekleed), kronieken, genealogieën, memoires. De "genealogische blik" vormde niet alleen het familiearchief, maar uitte zich ook in grafmonumenten en andere objecten. Dat alles geschiedde niet primair uit historische interesse, maar had sociale en politieke betekenissen.

Het archief, en in het bijzonder de *ricordanze*, worden als erfgoed doorgegeven en - wat even belangrijk is - door de erfgenamen aanvaard, ze zijn daarmee uitingen van het erfgoedparadigma.

Bovendien dienden vele Florentijnse familiearchieven als bron voor de stedelijke geschiedschrijving. Een voorbeeld is de beroemde stadsgeschiedenis door Francesco Guicciardini (1508-1509), waarvoor zijn eigen *Memorie di famiglia* als voorbeeld diende en waarvoor hij uit het omvangrijke Guicciardini-archief putte. Voor Guicciardini en zijn gelijken maakte de symbiotische verhouding tussen stadsgeschiedenis en familiegeschiedenis het gebruik van private en publiekearchieven vanzelfsprekend. Ik ga nog iets verder: de *ricordanze*, de boekhouding en overige archivalia in Florence die we gewoon zijn als particulierearchieven aan te duiden, vormen in feite een hybride verbinding tussen de private en de publieke sfeer.

Engeland

Uit het veertiende-eeuwse Engeland is slechts een enkel document bewaard dat met de Florentijnse *ricordanze* vergelijkbaar is. Wel vinden we verscheidene *cartularia* die getuigen van de "genealogische blik" en van de wens om de identiteit van het geslacht vast te houden, te *showen* en door te geven. De "genealogische blik" komt ook tot uitdrukking in graf-tomben, ramen en memorietafels in de kerk, stambomen, geschilderd of gebeeldhouwd en in het *stately home* tentoongesteld. Genealogie speelde

een belangrijke rol in de visitaties door de “kings of arms”, de wapenkoningen, die beslisten over adeldom en “gentry”. In het graafschap Durham leverde in 1530 een half dozijn families aan de visiterende “herald” bewijs van hun afkomst. In 1575 waren dat er 56, en in 1615 was dat aantal families verdubbeld tot 102. Was aanvankelijk mondelinge getuigenis voldoende, vanaf de zeventiende eeuw accepteren de wapenkoningen alleen schriftelijk bewijs van “nobility” of “gentry”. Wie zijn familiearchief niet goed had bijgehouden liep het risico uitgesloten en sociaal uitgestoten te worden.

Van de vele stambomen in Engelse familiearchieven slechts één voorbeeld, in Sherborne Castle het *Digbiorum*, gemaakt voor Sir Kenelm Digby in 1634, het jaar na het plotselinge overlijden van zijn vrouw. Het is “big as the biggest Bible, bossed with silver” en bevat niet alleen stambomen, maar ook afbeeldingen van familiegraven en afschriften van belangrijke stukken in het familiearchief.

Familiekronieken waren belangrijk voor het doorgeven van waarden en identiteiten. John Smyth, *steward* van de Berkeleys, schreef in 1626 de geschiedenis van het geslacht, opdat zijn jonge meester George van zijn voorvaderen kon leren hoe het beste zijn goederen en huishouding te bestieren. Zoals de archivaris van Berkeley Castle mij meedeelde, is er geen bewijs dat de jonge George *profijt* trok van de historische precedenten.

Brievencollecties zijn in Engelse familiearchieven slechts zelden bewaard gebleven (anders dan ambtelijke correspondentie en de zakelijke administratie). Lord Spencer (de grootvader van *princess* Diana) vertelde in 1953 hoe hij, toen hij de brieven doornam die verspreid lagen door heel het kasteel Althorpe (sinds 1508 in de familie!), opgetogen was dat de correspondentie van de tweede Graaf Spencer (1758-1834), minister onder Pitt, intact bewaard was, niettegenstaande de legende dat die tweede Graaf zijn oude dag had doorgebracht met het vernietigen van alle brieven. Maar van zijn vrouws brieven was geen spoor. We weten dat Lady Lavinia correspondeerde met de beroemdste mannen van haar tijd. Na haar dood echter bestemde haar echtgenoot alles ongelezen tot het keukenfornuis.

Uitzonderlijk is de enorme brievencollectie (30.000 brieven van 1643 tot 1754) van de Verneys (Claydon House bij Aylesbury, in Buckinghamshire). Iedere generatie leerde de volgende om de paperassen die de familiegeschiedenis documenteerden, goed te bewaren. Sir Ralph Verney (1613-1696) bewaarde iedere snippet van de 638 brieven die hij schreef en de 1.194 ontvangen brieven. Zijn zoon John (1640-1717) was zich evenzeer bewust van het belang van de familie en was erg bezig met zijn afkomst. Hij stelde vele delen met genealogisch materiaal samen, deed archiefonderzoek - niet alleen in zijn eigen familiearchief maar ook elders - en

bracht uren door met het herlezen van oude brieven, waarin hij de titels, huwelijken, beroepen en sociale status noteerde van de mensen die in de correspondentie voorkwamen. Susan Whyman concludeert, in haar bijzondere boek over de culturele werelden van de Verneys: 'Part of the strength of families like the Verneys lay in their silent, neatly beribboned stacks of documents placed in the quiet privacy of their muniment rooms. Letters, genealogies, deeds, and estate papers gave these families a history, permanence, and physical space. (...) It was no accident that the Verneys saved and organized their family history, piling up the largest collection of personal letters in England and perhaps Europe. (...) In our own day, the Verneys' sense of self-importance may appear to be an obsession. In the seventeenth and eighteenth centuries, it helped to ensure their survival.'

Nederland

Net als in het veertiende- en vijftiende-eeuwse Florence, hing in Amsterdam - zoals in andere Hollandse steden - de politiek-economische status van een geslacht samen met de sociale fictie van een ononderbroken lijn van aanzienlijke afkomst. Dat wordt echter pas belangrijk als gevolg van de aristocratisering van het stedelijke patriciaat in de zeventiende eeuw en de daarmee samenhangende exclusiviteit van de familie. Voordien was "maagschap" belangrijker dan de afstamming in vaderlijke lijn, onder meer vanwege de regels over bloed- en aanverwantschap van leden van de vroedschap en andere colleges. Regenten hielden een nauwkeurige genealogische boekhouding bij, niet alleen van het eigen geslacht, maar ook van andere families met wie huwelijksbanden bestonden of aangegaan konden worden. De familie Backer verzamelde genealogieën van 320 Amsterdamse families; het archief van de Bickers bevat lijsten van familieleden en de door hen beklede ambten, teruggaande tot in de vijftiende eeuw en bijgehouden tot 1772. Deze stukken noemt Julia Adams "office genealogies." Ze lijken op de Florentijnse *prioristi*.

Het samenstellen van familiechronieken en stambomen was populair onder Hollandse, Zeeuwse en Utrechtse regenten. Enkele voorbeelden: de familieaantekeningen van Pierre de Beaufort (1595-1611), een Franse koopman die naar Zeeland emigreerde. Ze werden tot 1716 voortgezet door zijn nakomelingen. De aantekeningen zitten in het familiearchief De Beaufort, net als een *comptoir* almanak voor het jaar 1681, die zijn zoon Pieter gebruikte om verjaardagen en gegevens over zijn voorgeslacht vanaf 1596 te noteren. Almanakken, net als bijbels, werden gebruikt om een familiechroniek te boekstaven. De Zierikzeese boekverkoper Baltasar Doll gebruikte een almanak voor het jaar 1623 om een familiechroniek op te tekenen, voortgezet door zijn zoon Christoffel Doll *tot memory*

voor mijn kinderen. Jan van der Merct begon in 1579 een “Geboortenboek van onse kinderen” met een verwijzing naar “myn Vaders Boek” waaraan Jan zijn geboortedatum ontleende. In 1626, toen Jans dochter Catharina met Daniel Hochepped trouwde, nam ze het boek mee, het werd als een Hochepped-familiekroniek voortgezet tot 1708. Het “album amicorum”, dat Nicolaas Simonsz van Zwieten in 1590 begon, werd van 1621 tot 1684 door zijn nageslacht gebruikt om de familiegeschiedenis op te tekenen. De Dordtse familie Stoop begon een familiekroniek in 1614 en hield die gedurende bijna een eeuw bij.

Zoals de Florentijnen hun *ricordanze* gebruikten voor wijze lessen aan het nageslacht, zo schreven regenten bij ons genealogische stukken met een opvoedkundige moraal. Een voorbeeld is de 150 bladzijden tellende *Memorie* die Paulus Teding van Berkhout (1609-1672) aan zijn nakomelingen naliet. Voor hem vormden de stukken in het familiearchief niet alleen het bewijs van de verwerving en het beheer van het vermogen, maar dienden ze ook voor de aristocratische pretenties, ter bevestiging en bescherming van de eer van de familie. Hij bepaalde als eerste in zijn geslacht dat het familiearchief en de portretten aan de oudste zoon toekwamen. In de zeventiende eeuw werd het gewoonte om aan de oudste zoon de familieportretten, de familiebijbel, de stamboom en de familiekroniek te legateren. Een merkwaardig voorbeeld levert de geschiedenis van het familiearchief Schaep. Mr. Gerard Schaep, antiquaar en vurig genealoog, wist in 1644 door list en overleg het archief Schaep uit handen van de oudste en rooms-katholieke tak van de familie los te krijgen. Hij spoorde zijn nakomelingen aan steeds goed voor het familiearchief te zorgen ‘ten dienste van ons Geslacht’. Schaeps genealogische passie en aristocratische ambities werden “gemonumentaliseerd” in het familiearchief en in een *Ahnengalerie* van portretten, waarvan sommige aan de fantasie ontsproten waren.

Een ander voorbeeld is de familie Huydecoper. Joan Huydecoper (1595-1661) hield in zijn rekeningboek ook aantekening van de geschiedenis van zijn geslacht en van de stad Amsterdam. Zijn zoon Joan (1625-1704) begon een dagboek toen hij 23 jaar was en zette het voort tot vlak voor zijn dood. De dagboeken waren, zoals Luuc Kooijmans concludeert, zijn sociale boekhouding, met de elementen om een morele balans van deugden en zonden op te maken.

Besluit

Voor al in de achttiende eeuw komen we het besef van de waarde van wat voorouders hebben gedaan en in geschrifte nagelaten, in verschillende vormen tegen. In familiearchieven worden nu behalve “munimenta” ook

“monumenta” opgeborgen: een verjaarsgedicht, een reisjournaal (bijv. dat van Nehemia Vegelin van Claerbergen, 1718-1720), memoires (ik denk aan de autobiografische en dagboekantekeningen van Hessel Vegelin van Claerbergen, 1723-1749), briefwisseling van particuliere aard (naast ambtelijke en zakelijke stukken) en andere gedenkstukken. Dit reflecteert een verandering in waarden in de samenleving, waardering voor het verleden, maar ook waardering van het archief als schatkamer voor de eigen familie. Minder (en als het gebeurt: veel later) dan in Florence en in Engeland wordt het familiearchief ook ontdekt door antiquaren en historici. We weten dat nog in de twintigste eeuw Sam Muller, pontifex maximus van de Nederlandse geschied- en archiefwetenschap, het volgende standpunt innam: ‘Private archieven behooren in strikten zin nauwelijks archieven te heeten; veelal zijn het verzamelingen van papieren van zéér verschillende aard, zonder bepaalde organisatie, gedeeltelijk zelfs zonder verband; dergelijke zaken behooren dus m.i. ook eigenlijk niet thuis in een openbaar archiefdepot.’

Zoals Leniaud aanbeveelt, heb ik een net uitgegooid in de wateren van de geschiedenis om fragmenten van een erfgoed-bewustzijn te vangen. Ik hoop een indruk gegeven te hebben van de wijzen waarop archivistisch erfgoed door erfgenamen al dan niet werd aanvaard, over de afbakening tussen publieke en private sferen en over de relatie tussen verschillende uitingen van het erfgoedparadigma. Inzicht daarin kan benut worden bij de beantwoording van vragen van hedendaagse archieftheorie en archiefpolitiek.

